

6. Юринець В. Український філософський фронт / Володимир Юринець // Прапор марксизму-ленінізму. – 1923. – № 5-6. – С. 181-194.

Аннотация. *Галань Н.В. Личность и творчество Чижевского в оценке философов Советской Украины 20-30-х годов XX века.*

Статья посвящена рецепции взглядов Д. Чижевского украинскими мыслителями 20-30-х годов XX века. Философские взгляды украинских мыслителей относительно этой проблемы показаны в критическом дискурсе эпохи. Автором показаны «историко-философская» и «националистическая» линии критики философских идей Д. Чижевского.

Ключевые слова: *история украинской философии, критика, Д. Чижевський, мыслители Советской Украины 20-30-х годов XX века.*

Summary. *Halan N.V. Personality of D. Chyzhevskiy as estimated by Soviet Ukrainian philosophers of the 1920s and 1930s.*

The article deals with D. Chyzhevskiy's views perception by Ukrainian thinkers of the 1920s and 1930s. The philosophical views of the Ukrainian thinkers in relation to this problem are considered in the critical discourse of the epoch. The author analyses the historical, philosophical and nationalistic lines D. Chyzhevskiy's philosophical ideas criticism.

Key words: *history of Ukrainian philosophy, criticism, D. Chyzhevskiy, Ukrainian thinkers of the 1920s and 1930s.*

Надійшла до редколегії 16.09.2011 р.

УДК 177.61:14

І.-Р. Литвин

ЛЮБОВ ЯК ГОЛОВНИЙ ПРИНЦИП ГУМАНІЗАЦІЇ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ ТА ШЛЯХ ПОДОЛАННЯ ВІДЧУЖЕННЯ ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФІЇ ЕРІХА ФРОММА

У статті розкрито розуміння Еріхом Фроммом проблеми любові. Висвітлюється типологія любові, створена мислителем, її важливість та необхідність як основної засади гуманізації життя та шляху подолання відчуження людини.

Ключові слова: *людина, любов, братська любов, материнська любов, еротична любов, любов до себе, любов до Бога, відчуження.*

Любов – одна з фундаментальних етичних та моральних цінностей людського життя. Багато мислителів розглядають любов як активну і творчу силу, що здатна змінювати людей, стосунки між ними, як явище, через яке найбільш повно розкривається внутрішня сутність особистості.

Людина стає людиною тільки в любові та через любов, бо без неї вона є просто неповноцінною істотою і життя її позбавлене справжньої глибини. Любов як мистецтво, як основна засада гуманізації життя та шляху подолання відчуження людини постає у філософії Еріха Фромма, видатного філософа першої половини ХХ ст. Для мислителя прагнення любити є найбільш природним проявом людської сутності, єдиною позитивною відповіддю на запитання про проблему існування людини.

Філософська творчість Е. Фромма є об'єктом вивчення багатьох дослідників. Проблема любові у філософії мислителя частково розглянута у працях окремих науковців – Р. Функа, Д. Барстона, В. Добренькова, В. Лейбіна, Є. Телятникової та ін., проте вищезгадана проблема заслуговує на більш детальне висвітлення. Тому **метою роботи** є розгляд феномену любові як основної засади гуманізації життя людини, висвітлення типології любові, створеної Е. Фроммом, а також ролі любові в процесі подолання відчуження людини.

Праця «Мистецтво любити» (1956 р.), мабуть, є найпопулярнішою книгою Еріха Фромма. На думку мислителя, метою даної роботи є висвітлення того факту, «що любов – це не сентиментальне почуття, пережити яке може будь-яка людина, незалежно від рівня досягнутої нею зрілості. Книга прагне переконати читача, що всі його спроби любити зазнають невдачі, якщо він не буде прагнути активніше розвивати власну особистість загалом, щоб досягнути прогресивної орієнтації; не можна отримати задоволення в індивідуальній любові без здатності любити ближнього свого, без істинної людяності, відваги, віри і дисципліни» [2, 224]. У своїх працях Е. Фромм показав, що таке любов і для чого вона потрібна людям на обширному матеріалі різних часів, різних культур; на різних рівнях: від макрорівня, де діють соціально-політичні сили і враховується велика кількість людей, до мікрорівня – світу людської душі – у здоровому чи хворобливому прояві цього почуття.

Як вважав мислитель, першим і найсерйознішим кроком людини є усвідомлення любові як мистецтва, зокрема, такого, що можна порівняти із мистецтвом жити. Якщо людина прагне навчитися любити, то повинна діяти точно так, як діяла б, коли опанувала б будь-яке інше мистецтво. Любити по-справжньому не просто, адже дане почуття передбачає безкорисливість, альтруїзм, бажання дарувати (віддавати) не вимагаючи нічого натомість. Тому щира любов у сучасному суспільстві зустрічається вкрай рідко, люди не хочуть вчитися любити, для них достатньо почуття закоханості чи звички.

На думку Е. Фромма, є тільки одна пристрасть, яка може задовольнити потребу людини в єднанні зі світом і, водночас, в досягненні відчуття цілісності та індивідуальності – це любов як єднання з іншою людиною, при умові збереження відокремленості та цілісності самої себе. Любов знаходить своє вираження у солідарності з людьми, які нас оточують, вона втілюється в еротичній любові між чоловіком і жінкою, в любові матері до своєї дитини і в любові людини до самої себе як людської істоти. Вона втілюється в містичному переживанні єднання (єдності). В акті любові ми єдині із Всесвітом і водночас залишаємося самими собою, неповторними, особливими, обмеженими та смертними людськими істотами. Саме з цієї полярності відособленості та єднання (єдності) народилася і постійно відроджується любов. Якщо ми дійсно любимо якусь людину, то любимо і всіх людей, і увесь світ; ми любимо життя. Як стверджував Е. Фромм, «справжня сутність активної причетності та любові дозволяє подолати обмеженість свого індивідуального існування і в той же час відчутти себе носієм активних сил, які і складають акт любові» [3], яка є відповіддю на проблему людського буття, «запорукою душевного здоров'я людини» [3]; її суттю є переживання солідарності з ближніми.

Любов є одним з елементів того, що мислитель називав продуктивною орієнтацією: діяльне і творче ставлення однієї людини до іншої людини, до самої себе і природи. В сфері мислення продуктивна орієнтація виражається в правильному осмисленні світу за допомогою розуму. В області діяльності продуктивна орієнтація виражається в продуктивній роботі, прототипом якої можуть служити мистецтво і ремесло. В царині відчуттів продуктивна орієнтація виражається в любові, яка означає переживання єдності з іншою людиною, зі всіма людьми, з природою, проте при умові, що зберігається відчуття власної цілісності і незалежності.

Розуміння любові для переважної більшості людей полягає у тому, щоб бути коханим, а не любити самому. Для них, таким чином, суть проблеми полягає у тому, щоб їх любили, щоб вони могли викликати любов до себе. Люди прагнуть успіху, престижу, грошей і влади. І на те, щоб навчитися досягати таких цілей, вони витрачають майже всю свою енергію і практично не використовують її для оволодіння мистецтвом любити. Е. Фромм вважав, що людина зможе досягнути успіху в опануванні даного мистецтва, якщо візьме до уваги наступне положення: «опанування мистецтва можна послідовно розділити на два етапи: перший – прилучення до теорії, оволодіння практикою» [4].

Відповідь на проблему відчуження та покращення моральності людини Е. Фромм бачив лише в любові, як єднанні з іншою людиною. Як вважав філософ, наймогутнішим прагненням людини є бажання міжособового злиття. Саме воно є тією силою, «яка змушує триматися разом членів людського роду, сім'ї, суспільства» [4].

Аналізуючи феномен любові, Е. Фромм постійно підкреслював її активний характер. Дане твердження в загальному вигляді можна проілюструвати, використовуючи той факт, що любити означає, перш за все, давати (дарувати), а не брати (отримувати). Мислитель вказував, що досить розповсюдженою є хибна думка про те, що давати – це означає відмовитись від чогось, втратити, пожертвувати чимось. Проте Е. Фромм вважав, що «дарування (бажання віддавати) – це вищий прояв сили. У кожному акті надання я здійснюю свою силу, своє багатство, свою владу над собою. Я почуваю себе впевненим, здатним на великі вчинки, сповненим енергії і тому щасливим. Давати приємніше, ніж брати, тому що саме в процесі дарування – вищий прояв моєї життєздатності» [4]. Намагаючись зрозуміти, що ж суттєвого одна людина може дати іншій, мислитель у праці «Мистецтво любити» зазначав, що це питання стосується суто людської сфери. Одна людина віддає іншій саму себе, тобто найдорожче з того, що має; вона віддає своє життя. Це не обов'язково повинно означати: людина жертвує своїм життям заради іншої людини. «Вона (людина) дає їй (іншій людині) всі переживання та прояви живого в ній; вона дає свою радість, своє розуміння, своє знання, свій гумор, свою печаль...» [4]. Таким чином одна людина збагачує іншу, збільшує її творчі сили, відчуття життєздатності, вона «віддає не для того, щоб одержати натомість, безкорисливість дарування сама по собі для того, хто дарує, є насолодою» [4].

У філософському вченні Е. Фромма любов наділена активним характером, про що свідчать наступні елементи: «турбота як активне ставлення до життя й добробуту того, кого ми любимо; чуйність як готовність відгукнутися на прохання іншого; повага як здатність бачити людину такою, якою вона є, визнаючи її індивідуальність; пізнання, яке долає сліпоту, невміння придивитися один до одного; тільки в любові реалізується бажання пізнати себе й своїх близьких» [1].

Е. Фромм показав, що любов не слід розуміти як ставлення тільки до однієї, конкретної людини. Любов – «це установка, орієнтація характеру, яка визначає ставлення людини до світу загалом, а не тільки до одного «об'єкта» любові» [4]. Якщо ми дійсно любимо якусь людину, то ми любимо і всіх людей, і увесь світ; ми любимо життя.

Залежно від типу об'єкта, на який спрямована любов, мислитель виділив різні види любові: братська любов, материнська любов, еротична любов, любов до себе і любов до Бога.

Братська любов є найфундаментальнішим видом любові, що становить основу всіх інших типів, вважає Еріх Фромм, який під братською любов'ю розуміє «відповідальність, турботу, пошану, знання будь-якої іншої людської істоти, бажання продовжити її життя» [4]. Братській любові властива повна відсутність переваги, це – любов до всіх людських істот, в основі якої лежить відчуття того, що всі ми – одне ціле. Такий тип любові є любов'ю між рівними, хоча витоки її лежать у любові до беспорядної людини.

Материнська любов є безумовною в житті дитини. Утвердження життя дитини, за Е. Фроммом, має два аспекти. Перший аспект полягає в тому, що для збереження життя дитини та її розвитку, росту необхідні турбота і відповідальність. Інший аспект виходить далеко за межі простого збереження життя. У матері повинна бути установка, яка вселяла б дитині любов до життя.

Зв'язок між матір'ю і дитиною, за своєю природою, є нерівністю, в якій один повністю потребує допомоги, а інший її дає. У цьому полягає істотна відмінність між материнською любов'ю і такими видами любові, як братська і еротична, оскільки останні є формами любові між рівними. «Дійсним досягненням материнської любові є любов матері до дитини, яка росте, розвивається, а не до немовляти» [4]. Тому материнська любов допускає бажання, щоб дитина, розвиваючись надалі, відділилася від матері. Материнська любов починається з єдності і закінчується розлукою. Якби потреба в єдності могла бути реалізована в материнській любові, це означало б руйнування дитини як незалежної істоти, оскільки дитина повинна піти від своєї матері, а не залишатися прив'язаною до неї.

Розглядаючи братську любов, як любов між рівними, а материнську – як любов до безпорадної істоти, Е. Фромм підкреслював, що дані форми любові відрізняються одна від одної, проте у них є дещо спільне: за своєю природою, вони не обмежуються однією людиною. Еротична любов є протилежністю обом цим типам любові, оскільки вона бажає єдності, повного злиття з однією єдиною особою. За своєю природою вона – не всезагальна, а виняткова, вибіркова. Саме в цій формі любові знаходимо перевагу, якої не мають братська і материнська форми: «справжня (еротична) любов робить свій вибір, однак в іншій людині вона (людина) любить все людство, все живе» [4].

При розгляді наступного типу – любові до себе, Е. Фромм звернув увагу на протилежність двох понять: любові до себе та егоїзму. Вчений вважав, що більшість людей сприймають ці поняття як синоніми. «Поширеною є думка, що любити інших людей – добре, а любити себе – погано, грішно. Вважається, що в тій мірі, в якій я люблю себе, я не люблю людей...» [4]. На доказ помилковості таких думок мислитель навів слова Майстра Екхарта: «Якщо ти любиш себе, то ти любиш кожную людину так само, як і себе. Якщо ж ти любиш іншу людину менше, ніж себе, то насправді ти не досягнув успіху в любові до себе, але якщо ти любиш всіх однаково, і себе включно, ти будеш любити їх як одну особу, а особа ця є і Бог, і людина. Отже, великою і праведною є та особа, яка, люблячи себе, любить всіх інших однаково» [4].

Релігійна форма любові, яка називається любов'ю до Бога, також бере свій початок у потребі подолати відчуженість і досягти єдності. Е. Фромм звернув увагу, перш за все, на фундаментальну релігійну відмінність між Сходом (Китай та Індія) і Заходом. Як відзначає автор, її (цю відмінність) можна відобразити в логічних поняттях. У китайському та індійському мисленні, а також у філософії Герекліта, переважала парадоксальна логіка. Пізніше вона з'являється під ім'ям діалектики у філософії Г. Гегеля і К. Маркса: «У релігійній системі, яка переважає на Заході, любов до Бога – це, по-суті, те ж саме, що й віра в Бога, в божественне існування, божу справедливість, божу любов. Любов до Бога – це, по-суті, уявний досвід. У східних релігіях і містицизмі любов до Бога – це напружене тілесне переживання єдності, яке нероздільно пов'язане із вираженням цієї любові в кожній життєвій дії» [4]. Е. Фромм відзначив існування певних паралелей між любов'ю до батьків і любов'ю до Бога. У праці «Мистецтво любити» мислитель наголосив: «в історії людського роду ми бачимо такий самий розвиток: від первинної любові до Бога, як безпорадної прихильності до матері-Богині і слухняності перед Богом-батьком, до зрілої стадії, коли Бог перестає бути зовнішньою силою, а людина вбирає в себе принципи любові і справедливості та стає одним цілим із Богом, і нарешті, до точки, коли вона (людина) говорить про Бога тільки в поетичному, символічному значенні» [4].

Е. Фромм виділив загальні вимоги і риси характеру, які необхідні для успішного опанування будь-яким мистецтвом і, звичайно, мистецтвом любити. Перш за все, мислитель назвав дисциплінованість всього власного життя. Другий аспект – зосередженість, тобто оволодіння будь-яким мистецтвом повинно стати предметом найвищого зосередження; не повинно існувати нічого важливішого, ніж дане заняття. Третій чинник – терпіння. Останньою умовою є висока зацікавленість у отриманні майстерності в даній справі. «Якщо мистецтво не є для людини предметом вищої важливості, учень ніколи не досягне його. Він залишиться, в кращому випадку, хорошим дилетантом, але ніколи не стане майстром. Ця умова така ж необхідна в мистецтві любити, як і в будь-якому іншому» [4]. Також мислитель розглядав якості, які є необхідними для здатності любити: подолання власного нарцисизму, розум, покірність: «Любов залежить від відносної відсутності нарцисизму, вимагає розвитку покірності, об'єктивності і розуму. Все життя повинно бути присвячене цій меті» [4].

Отже, звільнитися від відчуття відчуження і самотності можливо тільки в любові, вважав, Е. Фромм. «Любов це зв'язок, що передбачає збереження цілісності особистості... любов допомагає людині подолати почуття самотності і відчуження і водночас дає змогу

їй залишатися самою собою, зберегти свою цілісність. Парадокс любові в тому, що дві істоти утворюють одне ціле і все ж залишаються двома істотами» [4].

Е. Фромм говорить про любов у широкому сенсі слова, підкреслюючи, що любов – це «установка, орієнтація характеру особистості, що визначає ставлення особистості до світу в цілому...» [4]. Любов до когось завжди повинна переростати в любов до усього, інакше це не любов. «Якщо я кажу комусь: «Я тебе люблю», то це справді так, якщо я можу цим сказати: «В тобі я люблю всіх; люблячи тебе, я люблю весь світ, в тобі я люблю і самого себе» [4]. Любов руйнує стіни навколо відчуженої людини; в багатогранному почутті любові вивисується все інстинктивне і біологічне в людині – все, що породжує егоїзм сліпої волі до життя і волі до влади, «любов – основна специфічна потреба, яка визначає людське буття; дорога до істинного пізнання людини, вершина будь-якого виду активності, переживання, яке нічим неможливо замінити, що об'єднує людей одне з одним, що руйнує самотність» [5, 93].

Література

1. Ємельянова А.В. Енергія любові, яка творить [Електронний ресурс] / А.В. Ємельянова. – Режим доступу: Інтернет <http://irinkamozok.livejournal.com/1521.html>
2. Хьелл Л., Зиллер Д. Эго – психология и связанные с ней направления в теории личности: Э. Фромм// Хьелл Л., Зиллер Д. Теория личности. – С.-Пб.: Питер, 1999. – С. 214-269.
3. Фромм Э. Здоровое общество [Электронный ресурс] / Эрих Фромм. – Режим доступу: Інтернет <http://www.koob.ru>
4. Фромм Э. Искусство любви [Электронный ресурс] / Эрих Фромм. – Режим доступу: Інтернет <http://psylib.org.ua/books/fromm03/txt01.htm>
5. Эреш Ласло. Очерк концепции Э. Фромма / Ласло Эреш // Вопросы философии. – 1970. – № 6. – С. 86-95.

Аннотация. *Литвин И.-Р. Любовь как главный принцип гуманизации человеческой жизни и путь преодоления отчуждения человека в философии Эриха Фромма.*

В статье раскрыто понимание Эрихом Фроммом проблемы любви. Освещается типология любви, созданная мыслителем, ее важность и необходимость как основного принципа гуманизации жизни и пути преодоления отчуждения человека.

Ключевые слова: человек, любовь, братская любовь, материнская любовь, эротическая любовь, любовь к себе, любовь к Богу, отчуждения.

Summary. *Lytvyn I.-R. Love as the main principle of the humanization of human life and a way of overcoming of an alienation of man in Erich Fromm's philosophy.*

The article deals with Erich Fromm's understanding of the problem of love. The typology of love, created by the thinker, its importance and necessity as the basic principle of humanization of life and a way of overcoming of the alienation of man are highlighted.

Keywords: human, love, brotherly love, maternal love, erotic love, self-love, the love of God, alienation.

Надійшла до редколегії 11.09.2011 р.

УДК 1(091):123.1

М.В. Видриган

РАННЯ ФІЛОСОФСЬКА РЕЦЕПЦІЯ ВОЛІ, СВОБОДИ І СВАВОЛІ

У статті аналізується процес сприйняття ранніми грецькими філософами феноменів волі, свободи, свавілля, розглядаються особливості відмежування змісту цих понять від їх попереднього міфологічного наповнення і набуття обрисів філософських термінів.

Ключові слова: розум, душа, воля, свобода, свавілля, почуття.

Ураховуючи, що елліни, виявивши неабияку волю, вперше дали людству ідеї свободи, демократії й незалежності, пошук витоків виникнення понять *воля, свобода* і